DİN

Temîm ed-Dârî anlatıyor: Hz. Peygamber (sav*):*

“الدِّينُ النَّصِيحَةُ”

“Din samimiyettir.” buyurdu. Biz:

قُلْنَا: لِمَنْ؟ :

“Kime karşı?” diye sorduk. Bunun üzerine o:

“لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ.”

“Allah'a, kitabına, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara (karşı samimi olmaktır).” buyurdu. (Müslim, Îmân, 95; Ebû Dâvûd, Edeb, 59)

******

Cennetle müjdelenen sahâbî Saîd b. Zeyd'in babası Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in tevhid düşüncesine ulaşması meşakkatli bir çabanın sonucunda gerçekleşmiştir. Mekke'deki şirk ortamından bunalan Zeyd, hak dini bulmak amacıyla Şam'a doğru yola çıkar. Yahudi bir bilginle karşılaşır ve “Belki sizin dininize girerim.” diyerek ona dinlerinin mahiyetini sorar. Yahudi âlim, Zeyd'e, “Sen, Allah'ın gazabından nasibini almadıkça dinimize giremezsin.” der. Zeyd de, “Ben zaten Allah'ın gazabından kaçıyorum. Yapabilsem asla Allah'ın gazabını yüklenmem.” karşılığını verir ve ondan, kendisine başka bir din göstermesini ister. Yahudi âlim, “Benim bildiğim bir 'Hanîf dini' var.” deyince Zeyd, “Hanîf dini nedir?” diye sorar. Yahudi: “O, İbrâhim'in dinidir. İbrâhim ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyan'dı. O, Allah'tan başkasına ibadet etmezdi.” cevabını verir. Zeyd onun yanından ayrılır.

Arayışına devam ederken Hıristiyan bir bilginle karşılaşır. Aynı şeyleri ona da sorar. O da, “Sen Allah'ın lânetinden nasibini almadıkça asla bizim dinimize giremezsin!” der. Zeyd de ona, “Ben zaten Allah'ın lânetinden kaçmaktayım ve yapabilsem asla Allah'ın lânetini ve gazabını yüklenmem.” cevabını verir ve aynı şekilde ondan da kendisine başka bir din göstermesini ister. Hıristiyan âlimi de böyle bir dinin Hanîf dini olabileceğini söyleyince, Zeyd ona “Hanîf dini nedir?” diye sorar. Hıristiyan bilgin “İbrâhim'in dinidir. O ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyan'dı ve o sadece Allah'a ibadet ederdi.” karşılığını verir. Zeyd, onların İbrâhim Peygamber hakkındaki sözlerini duyunca, oradan çıkar ve iki elini kaldırarak şöyle dua eder: “Allah'ım! Ben seni şahit tutuyorum. Ben İbrâhim'in dini üzereyim!”

“Hanîflik” insanın tabiatına ve fıtrata uygun olarak kayıtsız ve şartsız Allah'a teslimiyeti; tüm sahte tanrıları reddederek, kulluğu yalnızca Allah'a hasretmeyi ifade etmektedir. Aslında “meyletmek, yönelmek” anlamına gelen (H-N-F) sözcüğü, dalâletten, sapkınlıktan ayrılıp Hak yola girmeyi ifade eder.

Hanîf ise, doğru yola girmiş ve istikâmeti yakalamış kişi demektir. Câhiliye döneminde Araplar sünnet olan ve hac ziyaretinde bulunan kimselere, onların Hz. İbrâhim'in dini üzere kaldıklarını ifade etmek için “hanîf” diyorlardı. Dolayısıyla hanîflik İslâm'ın tevhid inancına işaret eden temel bir kavramdır. “Hanîf” kelimesi

Kur'an'da on yerde, çoğulu olan “hunefâ”ise iki yerde geçmektedir. Bu âyetlerde bazen hanîfliğin müşriklikten farklı ve onun karşıtı olduğu belirtilmekte, bazen de hanîf sözcüğü Hz. İbrâhim'in imanını ifade etmektedir.

Hanîflik aynı zamanda din mânâsına gelen “millet” kelimesi ile birlikte anılmakta,[7] bizzat Hz. İbrâhim kendisini hanîf olarak nitelemektedir.[8] Kur'an'da ***“İbrâhim'in ne Yahudi ne Hıristiyan ne de müşriklerden olduğu, ancak onun Allah'a teslim olmuş bir hanîf olduğu”*** nun belirtilmesi,[9] yine (Yahudi ve/ya Hıristiyanların), ***“Yahudi olun veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız!”*** çağrılarına karşı müminlere ***“Hayır, Hakk'a yönelen İbrâhim'in milletine (dinine) uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.”*** demelerinin buyrulması,[10] “hanîfliğin” tevhid inancıyla ve bu inancın önderlerinden İbrâhim Peygamber'le (as) bağlantısına işaret etmektedir.

Hanîflik, Allah'ın birliğine dayanan ve bütün elçileri ile gönderdiği İslâm dinini ifade eden temel bir kavramdır.

Din ise, **“akıl sahiplerini kendi istekleri ile iyilikleri yapmaya sevk eden ilâhî bir nizam”** olarak tanımlanır ve dinin özünü, fıtrîlik (tabiîlik) yani insanın eğilim ve istidatlarına uygun olmak teşkil eder. Aslında Allah tüm kullarını bu hanîf tabiat üzerine yaratmıştır. *“Her doğan fitrat üzere doğar.”*[12] hadisindeki “fıtrat”, bazı âlimlere göre hanîfliktir.

Nitekim Basra'ya yerleşen sahâbîlerden Resûlullah'ın kadim dostu[13] İyâz b. Hımâr'ın aktardığı bir rivayete göre, Allah Resûlü (sav) bir konuşmasında ashâbına şunları söylemiştir:

“أَلاَ! إِنَّ رَبِّى أَمَرَنِى أَنْ أُعَلِّمَكُمْ مَا جَهِلْتُمْ مِمَّا عَلَّمَنِى يَوْمِى هَذَا كُلُّ مَالٍ نَحَلْتُهُ عَبْدًا حَلاَلٌ وَإِنِّى خَلَقْتُ عِبَادِى حُنَفَاءَ كُلَّهُمْ...”

“Bilin ki Rabbim, bana öğrettiklerinden sizin bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. (O [cc] şöyle buyurdu): Bir kula verdiğim her mal helâldir. Şüphesiz ben kullarımın hepsini hanîf olarak yarattım…” (Müslim, Cennet, 63)

Nitekim

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًا فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّت۪ي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْد۪يلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“(Habibim) sen yüzünü bir hanîf olarak (dini sadece Allah'a has kılarak) dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır...” (Rum 30/30) âyeti, din ile fıtrat arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir.

Dini ifade eden başka bir kavram da “millet”tir. Yol, âdet, gelenek anlamına gelen ve genelde bir peygambere izafe edilerek kullanılan “millet”, peygamberler aracılığıyla gönderilen ilâhî mesajların bütünü olarak anlaşılmıştır.

Şam'a yerleşen ve hicrî 86 yılında hayata veda ettiğinde Şam'da en son vefat eden sahâbî olarak bilinen Ebû Ümâme el-Bâhilî (Sudey b. Aclân), Hz. Peygamber'le beraber çıktıkları bir askerî yolculuktan söz eder. Buna göre birlik, bu sefer esnasında bir mağaranın önünden geçer. Birlikteki sahâbîlerden biri mağaraya girer. Orada bir ibrik su ile biraz da yeşillikten ibaret bir miktar azık görür. Belli ki, birileri burada

uzlet hayatı yaşamaktadır. Kendisi de terk-i dünya eyleyip bu mağarada kalmayı ve az miktarda yiyecek ve içecekle idare etmeyi bir an içinden geçirir. “Acaba Allah Resûlü'ne bu isteğimi iletsem kabul eder mi?” diye düşünür. Ve hiç beklemeden bu fikrini Hz. Peygamber'e (sav) açar. İslâm Peygamberi ona şu karşılığı verir:

إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ بِالْيَهُودِيَّةِ وَلَا بِالنَّصْرَانِيَّةِ وَلَكِنِّي بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَغَدْوَةٌ أَوْ رَوْحَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنْ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَمُقَامُ أَحَدِكُمْ فِي الصَّفِّ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهِ سِتِّينَ سَنَةً

“Ben ne Yahudilik ne de Hıristiyanlıkla gönderildim. Ben, ancak hanîf ve kolay olan bir dinle gönderildim. Muhammed'in varlığını elinde tutan (Allah)'a yemin olsun ki, Allah yolunda sabah ya da akşam vakti çıkılacak bir yolculuk, dünya ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. Müslümanlar arasında yer almanız, tek başınıza uzlette kalacağınız altmış senelik namazdan daha hayırlıdır.” (İbn Hanbel, V, 266)

Rasûlullah'ın (sav) kendini toplumdan ve dünyadan soyutlayarak dini kendisi için terk-i dünya sebebi kılmak isteyen bir mümine verdiği bu cevaptaki “hanîflik ve kolay din” vurgusu, İbn Abbâs tarafından aktarılan bir başka hadiste de yinelenir.

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'e (sav):

سُئِلَ النَّبِيُّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمْ) أَيُّ الْأَدْيَانِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وجَلَّ؟

“Yüce Allah'ın en çok sevdiği din hangisidir?” diye soruldu. O da şöyle buyurdu:

قَالَ: “الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ.”

“Kolay olan hanîflik dinidir.”

(Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 108; İbn Hanbel, I, 236)

Gerek Ebû Ümâme gerekse İbn Abbâs rivayetinde “hanîf” olmasının yanında İslâm dininin, özellikle ruhbanlıkla özdeşleşen ve katı kuralları olan Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı bir başka yönüne de işaret edilmektedir ki, o da bu dinin “kolay” bir din olmasıdır. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm'de:

يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

“Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.” (Bakara 2/185) denilmektedir.

Fıtrattan kaynaklanan itidalli olma hâli müminin hayatında her aşamada kendini hissettirmektedir.

قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا في دينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا اَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبيلِ

“De ki: Ey kitap ehli! Hakk'ın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış ve birçoklarını da saptırmış, dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.” (Maide, 5/77) âyetinde, hakkın dışına çıkarak dinde aşırı gitmenin arzu ve keyfe göre hareket etmekle bir tutulması manidardır.

İbn Abbâs'ın anlattığı bir olay bu konuda Efendimizin (sav) derin hassasiyetinin izlerini taşımaktadır: “Allah Rasûlü, hac ibadetini yaparken bineğinin üzerinde bana *'Benim için taş topla.'* dedi. Ben de taşları topladım. Taşlar sapan taşı büyüklüğündeydi, onları Efendimizin (sav) eline koyduğumda elindekilerden birini göstererek

بِأَمْثَالِ هَؤُلاَءِ وَإِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِى الدِّينِ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِى الدِّينِ.

'İşte bunun gibi olanları topla, dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekileri dinde aşırılığa gitmeleri helâk etti.' buyurdu.” (Nesâî, Menâsikü’l-Hac, 217)

Bazen dinin tanıdığı ruhsatları terk etmek dahi dinde aşırılığın bir göstergesi olabilir. Nitekim Enes b. Mâlik, bir Şam yolculuğu esnasında cemaatle iki rekât kıldıkları ikindi namazlarının üstüne ikişer rekât daha ilâve eden birilerini gördüğünde çok öfkelenmiştir. Onların, Allah'ın yolculuk için vermiş olduğu ruhsatı göz ardı edip sünneti terk ettiklerini söyleyerek Rasûlullah'a nispet ettiği şu hadisi hatırlatmıştır:

إِنَّ أَقْوَامًا يَتعَمَّقُونَ فِي الدِّينِ يَمْرُقُونَ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنْ الرَّمِيَّةِ

“Dinde aşırıya giden bazı insanlar vardır ki, onlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar.” (İbn Hanbel, III, 159)

Allah Rasûlü, şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ، أَلا إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ فَرَائِضَ، وَسَنَّ سننًا، وَحَدَّ حدودًا، أَحَلَّ حَلالا، وَحَرَّمَ حَرَامًا، وشَرَعَ الدِّينَ، فَجَعَلَهُ سَهْلا سَمْحًا وَاسِعًا وَلَمْ يَجْعَلْهُ ضَيِّقًا،

“Şüphesiz Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Dikkat edin, Allah uyulması gereken sorumlulukları belirlemiş, kanunlarını bir bir ortaya koymuş, hadleri ve sınırları tayin etmiş, helâl ve haram olanları belirleyerek dini ortaya koymuştur. O, dini kolay, müsamahalı ve genişliklerle dolu bir din olarak vazederken, onu asla daraltmamıştır.” (Taberânî, el-Mu’cemü’l-Kebîr, XI, 170)

Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde dini zorlaştırmayı âdeta dinle rekabet etmeye kalkışmak olarak ifade ederken, dinî yaşantıda esas almamız gereken ölçüyü de belirlemiştir. Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

“إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ [أَحَدٌ] إِلاَّ غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ.”

“Din kolaylıktır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin).” (Buhârî, Îmân, 29)

Efendimizin bu uyarısına rağmen tarih içerisinde zaman zaman insan eliyle dinî hayatın zor yaşanır hâle getirildiği zamanlar olmuştur.

Enes b. Mâlik'e atfedilen bir rivayet, Allah Resûlü'nün,

إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلُوا فِيهِ بِرِفْقٍ

"Bu din güçlüdür, onda rıfk ve yumuşaklıkla ilerleyin." şeklindeki[32] sözü, dinî yaşantılarını kolaylaştırma üzerine bina etmeleri yönünde Müslümanlara bir uyarı niteliğindedir. Dolayısıyla dinin kendisi kolay olmasına rağmen onu zorlaştırmak mümkündür.

Din, bir yönüyle ibadet, bir yönüyle ahlâk, bir yönüyle de toplumsal hayatın maddî ve mânevî tüm cephelerini hedef alan insanî değerler manzumesidir. Dolayısıyla din, hayatın bireysel ve sosyal bütün yönlerini içine almaktadır. Enfâl sûresinde gerçek müminlerin vasıfları zikredilirken ideal olan inanç; duygu, düşünce ve eylem olarak bir bütün hâlinde şu şekilde ele alınmaktadır:

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ ايمَانًا
وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿2﴾ اَلَّذينَ يُقيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿3﴾ اُولٰئِكَ
هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَريمٌۚ ﴿4﴾

"Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten müminlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır."

Dini, düşünce biçimleri, yaşam tarzları ve maddî menfaatleriyle bağdaştırmayan kimi çevreler, geçmişte olduğu gibi bugün de dinin dayandığı metafizik değerlere sırt çevirmekte, zaman zaman alay, aşağılama yahut inkâr etme yoluyla onu mahkûm etmeye çalışmaktadırlar. Tarihte yaşanmış birtakım tatsız tecrübeleri veya dinin dar görüşlü kimi taraftarlarını öne sürerek dini ve dine dair mefhumları şiddetle, vahşetle ve geri kalmışlıkla yan yana zikreden işbu maddeci yaklaşım, dine uzak olmakla çağdaş ve uygar olma arasında bir paralellik görmektedir. Oysa bu düşüncenin insanlığa bir yarar getirmediği gibi, toplumları birçok problemle karşı karşıya bıraktığı, ahlâkî çöküntünün eşiğine gelmiş insana mânevî açmazdan başka bir şey sunamadığı ortadadır. Mânevî açmazdan kurtulmak isteyen insanın sığınacağı yegâne barınak, insanın temiz fıtratını temsil eden, dinin müşfik özüdür. Bunu anlamak istemeyip dine karşı olumsuz tavır takınanlar geçmişte olduğu gibi bugün de vardır, yarın da olacaktır:

يُريدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ
﴿32﴾ هُوَ الَّذي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّينِ كُلِّه وَلَوْ كَرِهَ
الْمُشْرِكُونَ ﴿33﴾

"Onlar, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir." (Tevbe 32-33)

Câbir b. Semüre es-Süvâî, Rasûlullah'ı (sav) Veda Haccı'nda şöyle derken işittiğini anlatıyor:

"لاَ يَزَالُ هَذَا الدِّينُ ظَاهِرًا عَلَى كُلِّ مَنْ نَاوَأَهُ وَلاَ يَضُرُّهُ مَنْ خَالَفَهُ أَوْ فَارَقَهُ."

"Bu din kendisine düşmanlık besleyenlere üstün olmaya devam edecektir. Dine karşı duranlar ve onu terk edenler ise ona zarar veremezler." (İbn Hanbel, V, 100)